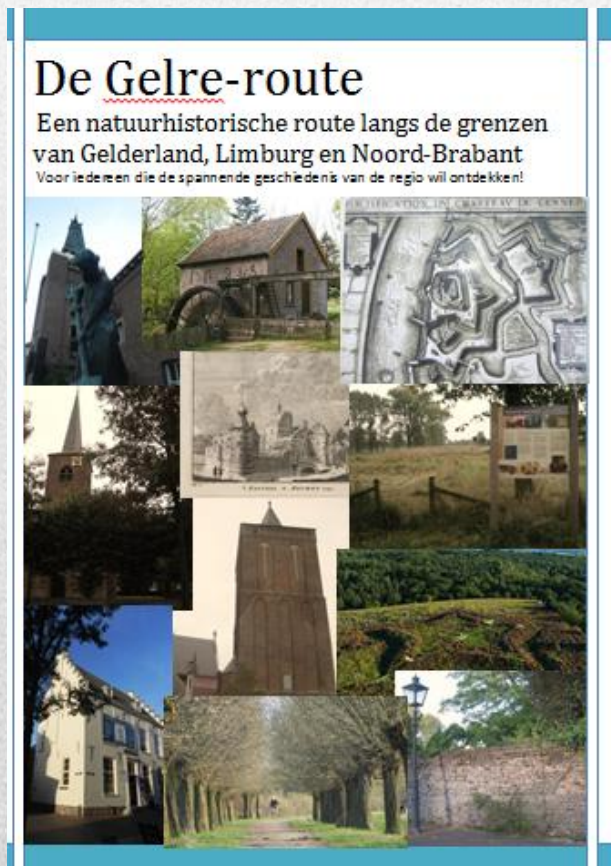

Historisch Gelre van 1020 tot 1814

Een geschiedenis en twee routes

Profielwerkstuk door Roos Schoute (V6B) en Heleen Ballemans (V6D)

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Onderzoeksmethode.....	5
3. De resultaten	
3.1 Overzicht Gelderse geschiedenis	6
3.2 Het bestuur in Gelre.....	12
3.3 Het leven in Gelre.....	14
3.4 Handel en economie in Gelre.....	18
4. Reflectie en taakverdeling.....	20
5. Slot.....	22
6. Bronnen en literatuur.....	22
7. Bijlagen	
7.1 Overzicht Gelderse bestuurders.....	24

Verantwoording afbeeldingen voorpagina: op de voorpagina ziet u de voorpagina's van de twee brochures die wij gemaakt hebben voor ons profielwerkstuk. Deze twee brochures zijn het eindresultaat van ons werkstuk. U kunt hier meer over lezen in dit verslag en de bijlagen.

1. Inleiding

Beste lezer,

Wij hebben voor ons profielwerkstuk onderzoek gedaan naar de geschiedenis van Gelderland. Dit werkstuk betreft achtergrondinformatie over dit gebied, dat begonnen is als een graafschap en door de jaren heen is uitgegroeid tot hertogdom en later tot een provincie. De informatie heeft betrekking tot de grenzen van Gelderland, het bestuur, de economie en het leven van de inwoners. Dit zijn tevens de hoofdonderwerpen van onze vier deelvragen. Als bijbehorende hoofdvraag hebben we gekozen voor: welke bezienswaardigheden uit het voormalige hertogdom Gelre zijn terug te zien in het hedendaagse Nederlandse en Duitse landschap? De deelvragen geven geen antwoord op de hoofdvraag, maar ondersteunen ze. Begrippen en theorie worden daar dan ook nader toegelicht aan de hand van tekst en afbeeldingen. Dit is tegelijkertijd de informatie die reeds bekend was over het onderwerp. De resultaten hebben we in een tweedelige natuurhistorische fietsroute verwerkt, die in de lente van 2014 zal verschijnen.

Waarom hebben we eigenlijk gekozen voor dit onderwerp en deze uitwerking? We wonen allebei in Gelderland, Roos in Nijmegen en Heleen in Malden. Toen we aan het brainstormen waren over een geschikt onderwerp, realiseerden we ons dat we eigenlijk heel weinig afwisten van onze provincie. De weinige kennis die we erover bezaten, was over de Romeinen, want daar hoor je regelmatig over. We kwamen erachter dat de periode van 1248 tot 1543 een belangrijke is in de geschiedenis. In deze tijd maakte Nijmegen een grote bloei door. De stad had een grote zowel politieke, economische als culturele functie in het hertogdom Gelre. Wij waren erg benieuwd welke resten uit het verleden nu nog terug te zien zijn in Nijmegen en omgeving. We hebben ook aanvullend onderzoek gedaan naar de periode van 1020 tot 1814. Dit hebben we gedaan omdat in 1020 de basis van het graafschap Gelre werd gelegd, en in 1814 kwam Gelre totaal onder invloed te staan van Frankrijk. Dit betekende het definitieve einde van het hertogdom. Bovendien zijn er in deze latere eeuwen meer interessante resten te vinden, die wij graag in onze route wilden verwerken. Wij waren erg benieuwd naar wat er uit deze periode terug te vinden is in het hedendaagse Gelderse landschap. We zijn gewoon begonnen met het zoeken naar informatie en hebben ter plekke gekeken wat er over te vinden was. En dat was verrassend veel. We kwamen erachter dat er vooral veel literatuur over is geschreven. Op internet is er een stuk minder over de geschiedenis van Gelderland in het algemeen te vinden. Hier hebben we wel weer inspiratie uitgehaald voor de bezienswaardigheden die we in onze route wilden verwerken. Tegelijkertijd was hier weer weinig over te vinden in literatuur. Het samenstellen van de route was in het begin wel lastig, omdat die niet te lang moest worden, maar wel goed aaneensluitend. Uiteindelijk hebben we besloten tot het maken van twee routes, waarmee dit probleem opgelost zou zijn.

Wat kunt u precies verwachten van dit onderzoek? Als eerste zal u kunnen lezen over de geschiedenis van Gelre en hoe de grenzen door de jaren heen veranderden. Gelre bestond namelijk niet uit een vast stuk grond dat even groot bleef. Door onder andere oorlogen, huwelijken en erfenissen was er sprake van een continue verandering. Daarna vertellen we u meer over hoe Gelre bestuurd werd en wat hiervan de invloed op het hertogdom was. Vervolgens hebben we onderzoek

gedaan naar hoe het leven van een burger in de periode van 1020 tot 1800 eruit zag in Gelre. Ten slotte kunt u lezen over de economie van Gelre en hoe de mensen hun brood verdienden. Als bijlage is aanvullende informatie toegevoegd. We vertellen over hoe we te werk zijn gegaan, wat onze verwachtingen en persoonlijke meningen over het onderzoek waren en welke bronnen we hebben gebruikt. Ook kunt u achterin een overzicht vinden van de bestuurders van Gelre. En dan zijn we aangekomen bij het belangrijkste onderdeel van ons werkstuk: de historische fietsroutes. We hebben er bewust voor gekozen om onze routes niet door Nijmegen te laten lopen. Dit komt omdat hier al enkele folders over bestaan. We waren eerst van plan om monumenten in heel voormalig Gelre erin te verwerken, maar kwamen er al snel achter dat dit plan praktisch gezien niet haalbaar was. Daarom hebben we besloten om onderzoek te doen naar het gebied dat in de omgeving van Nijmegen ligt. Ook wilden we onze route graag door een stuk Duitsland laten lopen, dat in de late Middeleeuwen behoorde tot het hertogdom Gelre. Gennep en Ottersum behoorden tot hertogdom Kleef, maar zijn enkele jaren samengegaan met hertogdom Gelre. Ook heerlijkheid Cuijk, waartoe onder andere de plaatsen Cuijk en St. Agatha toe behoorden, is in het bezit geweest van hertogdom Gelre. Dit is de reden waarom de route langs of door deze plaatsen komt. De route loopt niet door het huidige Duitsland, omdat die dan te lang zou worden. Wel verwijzen we naar enkele interessante plekken in Duitsland die aansluiten op ons onderwerp. De historische fietsroutes zijn als apart document bij dit onderzoek gevoegd.

Wij wensen u veel leesplezier toe!

Met vriendelijke groet,

Roos Schoute en Heleen Ballemans

2. Onderzoeksmethode

Voor het beantwoorden van onze deelvragen hebben we vele literaire werken geraadpleegd. De boeken hebben we vooral gevonden in de Openbare Bibliotheek, het Nijmeegs Gemeentearchief, de Heemkundekring van Malden en de Universiteitsbibliotheek. De afgelopen decennia is er veel onderzoek gedaan naar ons onderwerp. De resultaten hiervan konden we terug vinden in de boeken. Daarnaast hebben we gesproken met enkele kenners op het gebied van de regionale geschiedenis. Mevrouw Petra Thijssen, van de Stichting Heemkundekring, heeft veel voor ons betekend. Zij heeft veel kennis op ons onderzoeksgebied en kon ons bovendien in contact brengen met anderen. Ook tijdens het rondrijden langs de bezienswaardigheden heeft Heleen gepraat met mensen die in musea of bezoekerscentra stonden, bijvoorbeeld in museum Ceucum in Cuijk en het bezoekerscentrum over kloosters in St. Agatha.

Hieronder is het werkplan ingevoegd, dat wij in mei 2013 hebben opgesteld:

Wanneer	Wat	Hoelang
30 mei 2013	Mailen naar Euregio	30 min. – 1 uur
31 mei – 2 juni	Werkplan opstellen	30 min. – 1 uur
2 – 19 juni	Bronnen verzamelen voor algemene informatie over de geschiedenis van Gelre (boeken bij bieb, sites zoeken, etc.)	Hangt af van de tijd die we hebben, i.v.m. leren voor pww.
20 – 21 juni	PWS-dagen. Informatie over Gelre verzamelen, geschiedenis op een rijtje zetten.	Hele dag
Voor en in de zomervakantie	Afronden algemene informatiedeel over geschiedenis Gelre.	Afhankelijk van hoeveel er nog moet gebeuren.
Na zomervakantie	Route samenstellen langs historische bezienswaardigheden in Gelre. Voorbereidingen treffen.	Afhankelijk van hoeveel bezienswaardigheden we willen bezoeken.
PWS-dagen voor herfstvakantie 2013	Rondreizen langs de historische bezienswaardigheden in Gelre, informatie verzamelen.	Hele dag
De rest van het schooljaar	Alle verzamelde informatie verwerken tot een boekje.	Veel tijd

3. De Resultaten

3.1 Het ontstaan, de groei, bloeiperiode en ondergang van hertogdom Gelre

We maken onderscheid tussen vier periodes:

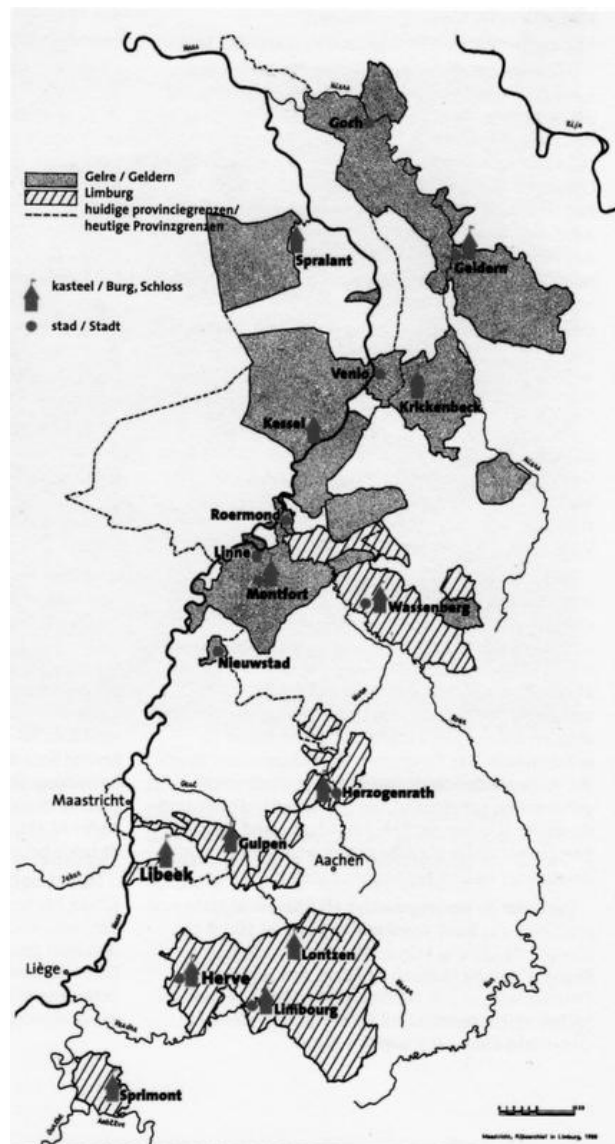
- Periode 1: 1020 – 1248
- Periode 2: 1248 – 1339
- Periode 3: 1339 – 1543
- Periode 4: 1543 – 1800

Periode 1: 1020 – 1248 (het ontstaan van graafschap Gelre)

Een Vlaming, Gerhardus I Flamens uit Henegouwen wordt gezien als de stamvader van de latere graven van Gelre. Rond het jaar 1020 beleende Hendrik II, van 1002 tot 1024 keizer van het Heilig Roomse Rijk, hem gebieden in de streek rond Wassenberg (Duitsland) aan de rivier de Roer. Vanuit deze plaats bestuurde hij over zijn grondgebied. Zijn broer Rutger kreeg het land van Kleef te leen. Het plaatsje Gelre werd in 878 gesticht langs de Niers. In 1079 kreeg Gerard III van Wassenberg de heerlijkheid Gelre in bezit en hij vestigde zich in de hier gelegen burcht. Binnen zo'n 200 jaar lukte het de familie Wassenberg-Gelre om hier een nieuw territorium op te bouwen, dat vanaf 1096 door de keizer werd verheven tot graafschap Gelre. Vele graven kwamen aan de macht in dit gebied en breidden het uit (zie bijlage 1, bestuurders van Gelre). Een belangrijke gebeurtenis vond plaats in de 12de eeuw, toen kregen zij de grote stad Zutphen in handen. Ook de belangrijke rivieren, de Rijn, Waal,

IJssel en Maas, lagen in het machtsgebied van de Gelderse graven. In zowel economisch als politiek opzicht waren zij van groot belang. De graven konden zich erover verplaatsen, en er werd veel via gehandeld, geïmporteerd en

geëxporteerd. Ook gingen de graven zich richten op expansie richting het zuiden. Het huidige Nederland was opgedeeld in graafschappen, hertogdommen en bisdommen met elk hun eigen

Hier zie je graafschap Gelre rond 1100. De graafschap bestond uit meerdere gebieden, die meestal niet met elkaar verbonden waren. Naarmate de graven meer gebieden innamen, groeiden de delen aan elkaar vast.

bestuur. Al snel ontstonden er dus conflicten met de bestuurders van Brabant, Limburg en Luik en Utrecht. Rond 1200 werd het gebied Oversticht ingelijfd bij Gelre, ten koste van de bisschoppen van Utrecht die hetzelfde doel hadden. Oversticht was het noordelijke gedeelte van de Stichtse Landheerlijkheid, dat bestond uit de huidige provincies Overijssel, Drenthe en het gebied rondom de stad Groningen. Daarnaast werd rijksstad Nijmegen in 1228 overgenomen door graaf Otto II, die op dat moment aan de macht was. De periode die hier op volgde zou Nijmegen in volle bloei raken. Ook andere steden, zoals Arnhem, Zutphen en Roermond, groeiden snel. Zij zouden later de hoofdsteden van de vier kwartieren van Gelre vormen

Periode 2: 1248 – 1339 (uitbreiding van

graafschap Gelre en verheffing tot hertogdom)

Van 1020 tot 1339 was Gelre een graafschap. Er was nog geen sprake van eenheid binnen deze graafschap, het bestond uit losse gebieden, met elk hun eigen leenheer. De basis van het graafschap was namelijk het leenstelsel.

Een leenman of vazal kreeg een leen, een stuk grond of privilege, voor de duur van zijn leven. Als tegenprestatie beloofde hij trouw en bescherming aan zijn leenheer,

de graaf. Deze leenheer had zijn gebied op zijn beurt weer te leen van de keizer of koning, aan wie hij trouw had gezworen. De keizer was opnieuw de leenheer van de graaf of hertog, er was dus sprake van een dubbele vazalliteit. In deelvraag 2, het bestuur van Gelre, gaan we verder in op het leenstelsel. Naast de rijkslenen, dus oorspronkelijk door de koning of keizer van het Heilig Roomse Rijk gekregen lenen, bezaten de Gelderse graven ook eigen goederen. Deze goederen werden allodia genoemd, en konden bijvoorbeeld een stuk land of dorp zijn. De graven waren constant bezig meer allodia te verkrijgen. Dit deden zij door slimme huwelijken te sluiten, te veroveren, geschenken en erfenissen te krijgen, een eigen dorp te stichten of goed op te bouwen, of door het te kopen van een andere graaf of hertog. De periode van 1248 tot 1339 stond voor de machthebbers daarom in het teken van het uitbreiden van het graafschap, vooral onder de heerschappij van graven Reinald I en Reinald II. Hun expansiedrift had conflicten met naburige hertogen en graven als gevolg, waardoor er vele veldslagen om gebieden werden uitgevochten. De opkomst van de Gelderse graven, en hun pogingen om de grote rivieren en de belangrijke landweg van Keulen naar Brugge te beheersen, bracht hen in conflict met de hertogen van Brabant. Deze

Op dit kaartje zie je graafschap Gelre rond 1300, tijdens de uitbreidingen van Reinald II. Je ziet dat Gelre nog uit losse gebieden bestaat. Na 1339 zouden deze samengevoegd worden tot het hertogdom.

streefden hetzelfde doel na. De Brabantse hertog Jan I en zijn bondgenoten wonnen de Slag bij Woeringen in 1288 die hieruit voortvloeide. Gelre verloor ongeveer 1100 soldaten en kreeg geen grondgebied. Er wordt gezegd dat onder Reinald II, die van 1327 tot 1343 regeerde, Gelre een hoogtepunt bereikte. Het territorium werd ver uitgebreid, ten koste van Kleef, Brabant en Utrecht. Reinald II eiste omstreden rechten op in het Rijkswoud en in Weeze, lijfde heerlijkheden als Tiel en Bredevoort in en verwierf gebieden als Salland, Twente en ook Rijksstad Nijmegen, als pand. Naast deze vele activiteiten in het binnenland, werd Reinald II ook bekend door zijn talrijke buitenlandse militaire activiteiten. In heel Europa werd hij gezien als een moedige, onverschrokken leider. Ook de Paus zag de moed van Reinald, en als beloning voor zijn bewezen diensten werd het graafschap in 1339 tot hertogdom verheven door de keizer van het Heilig Roomse Rijk. Een andere opvallende verschijning in Gelre was het snelle opkomen van vele steden. Van 1059 tot 1494 werden er in totaal 32 steden gesticht, waarvan de meeste door een koning of keizer van het Heilig Roomse Rijk, maar ook enkele door graven en hertogen. In zowel economisch als politiek opzicht waren deze steden van groot belang. Ze kregen de functie van bestuurscentrum en economisch middelpunt. Er werden allerlei burchten gebouwd, met als doel het beschermen van het volk tegen vijanden.

Periode 3: 1339 – 1543 (hertogdom Gelre tot het eind van zijn zelfstandigheid)

Na de dood van Reinald II in 1343 sloten Nijmegen, Zutphen, Roermond, Arnhem en 16 andere steden een bondgenootschap. Zij waren vanaf 1346 de hoofdsteden van de vier kwartieren. Er waren drie Nederkwartieren: het

Kwartier van Nijmegen, het Kwartier van Arnhem en het Kwartier van Zutphen. Daarnaast was er één Overkwartier: het Kwartier van Roermond. De Nederkwartieren lagen los van het Overkwartier. Nu was er dus sprake van een bestuur op hoger niveau. De hoofdsteden speelden een leidende politieke functie in hun kwartier. De hertogen accepteerden dit, en stonden een deel van hun land af om het vervolgens weer als leen terug te krijgen. Zo hadden zij, als leenheren, op een gegeven

Het feloranje gearceerde gebied is Gelre in 1543, vlak voor de bezetting van het Habsburgs-Bourgondische Rijk. Het hertogdom was de decennia ervoor gegroeid, maar had ook gebieden verloren.

moment een kring afhankelijke leenmannen om zich heen, waardoor ze meer invloed hadden op het bestuur. In het Kwartier van Arnhem lagen Arnhem en de Veluwe. De belangrijkste noordelijkste stad was Hattem. Ook Elburg, Harderwijk en Wageningen behoorden tot dit kwartier. In Kwartier Zutphen bevonden zich de steden Lochem, Doesburg, Doetinchem, Groenlo, Borculo en Lochem. In Kwartier Nijmegen waren naast Nijmegen de plaatsen Tiel, Zaltbommel, Buren, Culemborg, Middelaar, Maasbommel en Gendt te vinden. Kwartier Roermond lag gescheiden van de andere drie delen. Op dit gedeelte zullen wij verder niet ingaan met ons profielwerkstuk.

In 1371 stierf, met het overlijden van hertog Reinald III, het huis Wassenberg-Gelre uit. Willem van Gulik was de zoon van een halfzuster van de Reinald III. Hij erfde de titel van hertog van Gelre in 1377. Rond 1400 waren het Overkwartier en de Nederkwartieren met elkaar verbonden met de verovering van graafschap Cuijk. Maar hierna vond een stagnatie van de uitbreiding plaats, want er waren twisten in de Gelderse dynastie en er was een geldgebrek. Er rees ontevredenheid onder de ridderschap en in de steden, die meer invloed op het bestuur wilden hebben. Zij groeiden in de loop van de 15de eeuw uit tot invloedrijke gemeenschappen, van waaruit de vier kwartieren hun stem lieten horen. Hertog Karel van Egmond, tevens graaf van Zutphen, probeerde op een hardhandige manier de kwartieren onder zijn bestuur te houden, maar hij kreeg erg veel tegenstand. Ook ontstond er een langdurig conflict met het Bourgondisch-Habsburgse Rijk. Onder andere het gebied rond Grave en Cuijk werd door hen ingenomen, en de kwartieren lagen nu dus los van elkaar. Ook de dynastie van Gulik stierf uit, de familie van Egmond kwam aan de macht. Karel van Egmond streed in de Gelderse Oorlogen tegen het Bourgondische rijk, en hoewel hij het belastinggeld vaak voor zijn eigen welzijn gebruikte, werd hij bewonderd in Gelre. Misschien wel het hoogtepunt van zijn militaire politiek, was toen ridder Maarten van Rossum legeraanvoerder werd. Hij veroverde met zijn leger enkele kleine stadjes op de Veluwe en begon toen een oorlog buiten Gelre. Plunderend trok het Gelders leger naar Overijssel, Drenthe, Groningen en Friesland. Maarten van Rossum werd gevreesd om de nietsontziende manier waarop hij tijdens het oorlog voeren te werk ging. Met de grote buit die hij hieraan overhield bouwde hij het Oude Loo bij Apeldoorn en werd eigenaar van de Cannenburg in Vaassen en het Duivelshuis in Arnhem. Een wandelpad, dat van Den Bosch naar Steenwijk loopt, is naar hem vernoemd. Maarten trok ten strijde tegen het Franse leger in Brabant, maar zonder succes.

Het graafschap en latere hertogdom Kleef is altijd zelfstandig geweest, hoewel het tussen het kwartier van Zutphen en dat van Roermond lag. Slechts gedurende enkele jaren waren Kleef en Gelre samen één hertogdom. In 1538 kreeg namelijk op initiatief van de Gelderse Staten de hertog van Kleef het bestuur over Gelre en Zutphen. Maar in 1543 werd Willem van Kleef gedwongen daarvan afstand te doen. In 1543 werden Roermond, Venlo en de omliggende gebieden in Gelre definitief ingelijfd bij het Bourgondisch-Habsburgse territorium. De knieval van de Gelderse hertog Willem de Rijke in Venlo heeft ervoor gezorgd dat het hertogdom voorgoed zijn zelfstandigheid kwijt was.

De drie Nederkwartieren vormden later de provincie Gelderland in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Het Overkwartier bleef deel uitmaken van het Habsburgs-Bourgondische rijk.

Periode 4: 1543-1800 (het einde van Hertogdom Gelre)

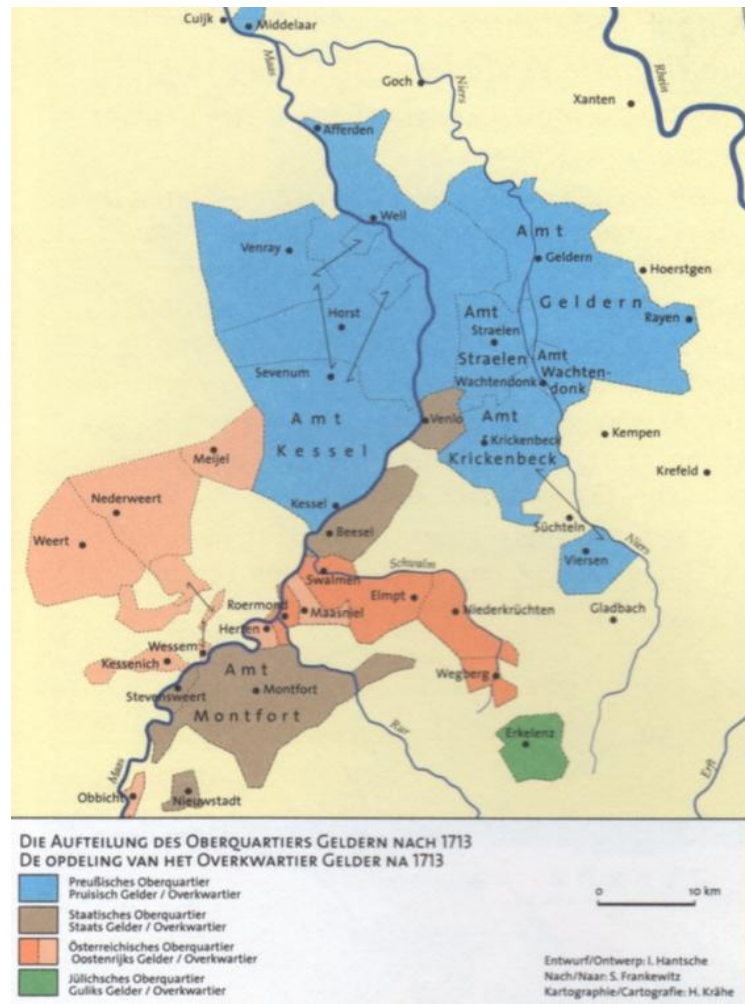
Na 1543 bleef de verdeling van de vier kwartieren gehandhaafd. Van 1568 tot 1648 vond de Tachtigjarige Oorlog plaats, dat was een Nederlandse opstand tegen de Spanjaarden. Het Overkwartier kon zich in deze periode afsplitsen van de rest van het hertogdom vanwege godsdienstige tegenstellingen. Het Overkwartier, met katholicisme als overheersende godsdienst, maakte vanaf nu deel uit van de Zuidelijke Nederlanden, geregeerd door Spanje. De (beperkte) zelfstandigheid van het Overkwartier werd

vastgelegd in de Vrede van Münster in 1648. De voornamelijk protestantse Nederkwartieren sloten zich in 1579 aan bij de Unie van Utrecht, een overeenkomst met enkele andere Nederlandse gewesten om tegen de Spanjaarden te strijden. Zij maakten deel uit van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In 1672 begon de oorlog van de Zeven Verenigde Nederlanden tegen Frankrijk en Engeland, de Hollandse Oorlog genoemd. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bleek niet genoeg legers te hebben op land, waardoor de overwinning van hun vijand steeds dichterbij kwam. Uiteindelijk lukte het om het Heilig Roomse Rijk en Spanje aan hun kant te krijgen. De Republiek won en in 1674 werd een vredesverdrag gesloten. De Republiek raakte hierna in diverse oorlogen verwickeld met Engeland, Frankrijk en Spanje. Uiteindelijk vielen in 1794 Franse revolutionaire troepen de Republiek binnen, richting Nijmegen. In 1795 werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Na de Franse overheersing werden de drie Nederkwartieren in 1814 weer een aparte provincie, in een koninkrijk dat het Koninkrijk der Nederlanden werd genoemd. In de 18^e eeuw werd tijdens de Spaanse successieoorlog het Overkwartier opgesplitst en vanaf 1713, bij de vrede van Utrecht werd besloten dat het Overkwartier zou gaan bestaan uit vier delen, een Pruisisch,

Gelre in de 17de eeuw. De drie Noorderkwartieren waren onder de naam Gelderland aangesloten bij de Nederlanden, dit gebied is donkerbruin gearceerd. Het op deze kaart geel gearceerde Overkwartier lag afgezonderd, en is in Spaanse handen. Gelderland wordt de belangrijkste provincie van de Nederlanden.

Nederlands, Oostenrijks en Guliks deel. Dit was het definitieve einde van het Overkwartier een daarmee ook van het Hertogdom Gelre. Bij het Verdrag van Wenen in 1815 kwam het westelijk deel van Pruisisch Opper-Gelre weer bij het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden horen, samen met Staats-Opper-Gelre (nu Venlo) en Oostenrijks Gelder (nu Roermond). Deze delen van het vroegere Overkwartier gingen toen deel uitmaken van de huidige provincie Limburg.

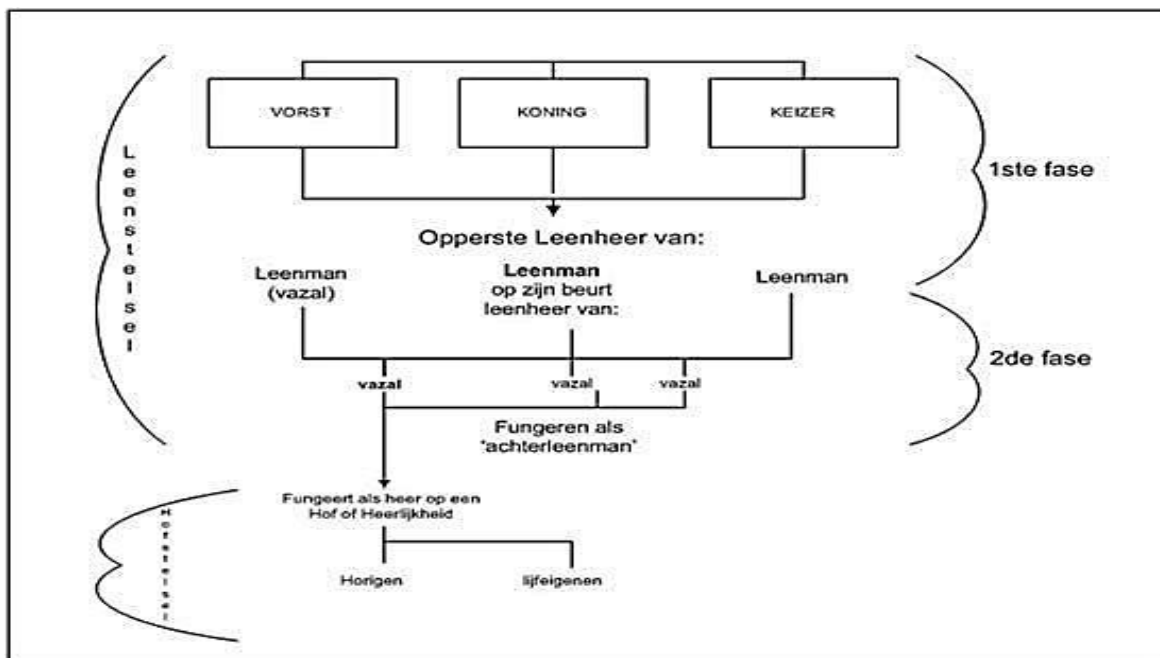

Op het kaartje hierboven zie je de opsplitsing van het Overkwartier, in 1713. Het blauw gearceerde gedeelte werd Pruisisch, het bruine sloot zich aan bij provincie Limburg, het roze deel kwam in Oostenrijkse handen, en het groene stuk hoorde bij Gulik.

3.2 Het bestuur van Gelre

Nederland viel onder het Heilig Roomse Rijk, bestuurd door een koning of een keizer. Dit rijk was verdeeld in talloze gebiedjes, die onder leiding stonden van een graaf, hertog of andere leenman. Zij beloofden trouw aan de keizer of koning, wat inhield dat ze hem zouden beschermen in roerige tijden. De leenman was op zijn beurt weer een leenheer, en ruilde stukken grond van zijn gebied aan zijn boeren, in ruil voor trouw. Er was in de late middeleeuwen in Gelre dus sprake van een dubbele vazalliteit. Het stelsel waarin de leenman trouw zwoor aan de leenheer, wordt ook wel het leenstelsel genoemd. Op de afbeelding hieronder is te zien hoe het dubbele leenstelsel in zijn werk ging. De graven hadden op een gegeven moment een grote kring afhankelijke leenmannen om zich heen. Zo kregen ze meer greep op het gebied.

De leenheren waren steeds bezig met het verkrijgen van nieuwe grondgebieden. Dit deden ze door middel van: erfenissen, huwelijken, geschenken, veroveringen en aankopen. Hierdoor veranderde de omvang, indeling en het bestuur van Gelre continu.

De landsheer regeerde zijn gebied met advies van de hertogelijke raad (ambtenaren en edelen). De landsheer bestuurde niet vanuit een centraal punt. Hij reisde rond met een gevolg om persoonlijk contact met zijn onderdanen te zoeken. Dit gezelschap verbleef vaak in een toluhuis, een gebouw langs de rivier waar tol werd geheven op schepen. Ook lieten sommige hertogen hun eigen residenties bouwen op verschillende plekken in hun rijk. Een aantal van deze paltsen in hertogdom Gelre waren: keizerpalts Nijmegen, Arnhem, slot Roosendaal, palts Zutphen en Hattem. De aanwezigheid van de landsheer was van belang om rust te scheppen binnen zijn grondgebied. De landheren reisden ook veel naar het buitenland, vooral Reinald II had goede contacten met het Franse en Engelse koninkrijk. Verder was de landsheer ook de hoogste rechter die land- en stadsrechten verleende. De rechterlijke, uitvoerende en wetgevende machten waren dus niet van elkaar gescheiden: er was geen afhankelijke rechter. Wel liet de landsheer het beoordelen van

kleine misdaden over aan stadsbesturen. Een aantal misdaden die je in de late middeleeuwen in Gelre kon begaan, waren het plegen van moord, doodslag en beroving. Als je een misdaad beging die met religie te maken had, kreeg je te maken met een door een geestelijke vastgestelde veroordeling. Vloeken, het beoefenen van 'hekserij' en ketterij zijn een aantal voorbeelden van religieuze misdaden. Later werd er een nieuwe wet ingevoerd, waardoor de landsheer niet meer het volledige recht tot bestraffen van criminaliteit in handen had.

De middeleeuwse stad was een wereldje op zich zelf. Zij onderhield weinig contact met de buitenwereld, met uitzondering van de kooplieden, schippers en stadsboden. De keizer of andere landsheer verleende steden vrijheden en privileges, waardoor zij meer op een zelfstandige republiek dan op onderdeel van een grotere gemeenschap leken. Burgermeesters, schepenen en een raad (die bestond uit door de gehele burgerij gekozen meesters van de broederschappen, ambten en gilden) maakten de stadswetten. Deze moesten wel aansluiten op de privileges van de keizers en koningen van het rijk, en later de graven en hertogen.

In Nijmegen werden de stadswetten ieder jaar op 2 januari vernieuwd of bevestigd. Op deze dag werd ook de burgemeester gekozen door de raad en de meesters van het Sinterclaesgilde. Nijmegen kreeg in het midden van de 14de eeuw twee burgemeesters en dat bleef een lange tijd zo. Zij hadden veel uiteenlopende taken. Ze controleerden bijvoorbeeld of het brood bij de bakkers wel van goede kwaliteit was, ze hielden toezicht op de stadspoorten en ze beslisten mee over de wetgeving. Ook in steden was er dus weinig sprake van gescheiden machten. Over hoe het leven er in de stad verder uitzag, is uitgewerkt in de derde deelvraag.

Hertog Karel van Egmond was de laatste feodale bestuurder van Gelre. Na 1543 werd hertogdom Gelre opgedeeld. Na de Tachtigjarige Oorlog, die eindigde in 1648, kwam het Overkwartier in het bezit Spanje maar bleef bij het Habsburgse huis horen. Ook de drie Nederkwartieren waren vanaf dat moment niet meer volledig zelfstandig. Ze werden een provincie van de Republiek der Zeven Nederlanden. Dit had als gevolg dat ze zich in enkele opzichten moesten aanpassen aan de centrale regering. Bij het bestuur in de provincie zelf mochten ze echter wel zelf beslissingen maken en bleef het hiervoor beschreven systeem bestaan.

3.3 Het leven in Gelre

Religie

In de middeleeuwen waren veel mensen gelovig. En voor bijna alle aspecten in het dagelijks leven kon je als gelovige speciale heiligen oproepen, die je konden helpen bij het oplossen van je dagelijkse problemen. In Gelre was bijvoorbeeld de heilige St. Antonius degene die je kon oproepen om je te beschermen tegen epidemieën en met name de pest.

De pest was in de middeleeuwen een van de meest afschuwelijke ziektes en leidde in delen van Gelre in de kortst mogelijke tijd tot een massaal sterven van soms wel 40% van de bevolking. Mensen zochten veel toevlucht in het geloof om te voorkomen dat ze ook de pest kregen en doodgingen. Dit werd gedaan in de vorm van processies tegen de epidemie. Het naderen van de pestgolf in 1375/76 leidde zelfs tot een religieuze massahysterie. Hierbij lokten de optochten van mensen Jodenmoorden uit. Joden werden ervan beschuldigd dat ze de bronnen voor het drinkwater vergiftigd hadden en veel mensen die het joodse geloof aanhingen werden gearresteerd, of zelfs levend verbrand.

In Gelre waren de meeste mensen katholiek. In 1570 vond de protestantse Reformatie plaats, in de rest van Nederland was dit overigens al eerder, rond 1520. In Gelre kwam de Reformatie op gang met de doorbraak van het calvinisme. Vooral na de aansluiting van Gelre bij de Unie van Utrecht in 1579 kregen de calvinisten veel aanhangers. Deze aanhangers waren vooral mensen die in de oorlog tussen 1570 en 1591 verhuisden van de stad naar het platteland.

Een belangrijke calvinist was Jan van Nassau. Hij kan als een van de grootste reformatoren van Gelre worden gezien. Hij zorgde er onder andere voor dat Gelre bij de Unie van Utrecht kwam en hij versterkte daardoor de keuze voor het gereformeerde geloof.

Sociale verhoudingen op het platteland in hertogdom Gelre

De bevolking was ingedeeld in standen. Je geboorte bepaalde tot welke stand, maatschappelijke groep, je behoorde. Over het algemeen werd de status van een kind bepaald door de sociale herkomst van de moeder. Zo wist je welke dingen je vanaf je geboorte verplicht moest doen. Binnen de bevolking waren er vier verschillende groepen (volgorde van laagste naar hoogste groep):

1. Horigen
2. Wascijnsplichtigen
3. Ministerialen
4. Vrijen

1. In de laagste stand, de **horigheid**, was de onvrijheid van het individu het grootst. Typerend voor de horigheid is een groot aantal financiële verplichtingen: Er gold een buitengewoon hoge heffing bij sterfgevallen, die de erfgenamen van de overledenen aan zijn (die van de overledenen) heer moesten afdragen. Voor vrouwen was dat ongeveer een derde, bij mannen de helft, van de nalatenschap. Met name voor de boerenfamilies was dat een drukkende belasting, want niet alleen de kleding, maar ook de laatste oogst moest worden afgestaan. In de omgeving van de stad Geldern

woonden overwegend horigen van de graven/hertogen van Gelre. De heffing van de sterfgevallen was voor de landsheer een belangrijke bron van inkomsten. De horigen moesten ook verplicht een jaarlijkse rente aan de heer betalen. Verder was er een heffing op huwelijken tot ongeveer 1400. Sinds de 14^e eeuw moesten onvrije horigen ook bijzondere heffingen betalen. Het was dus niet goed om tot de horigen te behoren, maar dit erfde je dus altijd van je moeder.

De grondheer beschikte over horigen zoals over dingen. Hij kon ze zelfs verkopen. In de middeleeuwen bestond de meerderheid van de bevolking uit horigen van verschillende grondheren, maar sinds de 13^e eeuw is hun aandeel in de bevolking afgenomen door een aantal ontwikkelingen:

- In Geldern hadden horigen de mogelijkheid om hun sociale status door verhuizing naar een ander territorium te verbergen.
- Horigen werden vrijgelaten bij bijzondere gebeurtenissen, bijvoorbeeld toen ze Hertog Willem I hielpen met het bouwen van de stadsmuur in 1401.
- In de 13^e eeuw ontstond er een collectieve druk om de juridische en economische omstandigheden van de bevolking te verbeteren. Zo raakten de horigen in veel Gelderse gebieden in de minderheid.

2. Een andere grote bevolkingsgroep in het hertogdom Gelre waren de **wascijnsplichtigen**. Zij hoefden voor hun hofhorigheid aanzienlijk minder op te brengen dan de horigen.

Omdat er betalingen in verband met de godsdienst moesten worden gedaan, was oorspronkelijk het idee om zichzelf aan een altaar/de beschermheilige van een kerk te wijden; zo is deze stand ontstaan in de middeleeuwen. De wascijnsplichtigen moesten een jaarlijkse bijdrage voor was (kaarsen) betalen aan de kerk. Oorspronkelijk waren wascijnsplichtigen vrije mensen, die vaak vrijwillig in de stand waren opgenomen. In werkelijkheid nam de eigenkerkheer in kwestie geld, een heffing bij het huwelijk en een keurmede: het beste stuk vee, het beste kledingstuk of het meest waardevolle bezit bij overlijden in beslag.

De keurmede en de heffing bij het overlijden werden in de loop van de 14e eeuw samengevat in één enkele heffing. Wascijnsplichtigen vielen net als de horigen onder de regeling dat hun kinderen tot de stand van hun moeder werden gerekend. De stand van de wascijnsplichtigen verdween uiteindelijk in het midden van de 16e eeuw.

3. De derde stand is die van de **ministerialen**. Dit is het deel van de plattelandsbevolking dat tot de lagere adel of ridderschap en stedelijke elite gerekend wordt. Naast deze ridderlijke families behoorden ook grote delen van de boerenbevolking, de zogenaamde vrije dienstleden, tot deze stand. Men gaat ervan uit dat in de 15^e eeuw de helft van de bevolking op de Veluwe ministerialen waren. Ze beschikten daar zelfs over een eigen rechtbank.

Kinderen van vrouwelijke ministerialen en horige vaders behoorden in Gelre niet tot de stand van hun moeder, maar vormden een eigen maatschappelijke groep, die van de kamerlingen. Zij waren, net als de horigen, ook verplicht om keurmede en jaarlijks een hoofdelijke heffing te betalen.

Een kenmerk van de agrarisch levende ministerialen was de vrijheid van de verplichtingen die de horigen en wascijnsplichtigen wel hadden. De ministerialiteit was lange tijd de stand waar horigen en wascijnsplichtigen toe konden behoren als ze zich hadden vrijgekocht of waren vrijgelaten.

4. De vierde en laatste stand was die van de **vrijen**. Er zijn maar weinig documenten waar in staat dat zij een aparte sociale groep waren, en ze worden ook niet altijd als aparte groep beschouwd. Hun leden behoorden tot geen van de andere drie standen en ze leefden voornamelijk als boeren. Zij konden ook, net als de mensen uit de andere standen, niet verheven worden in de adelstand.

De ontwikkeling van de bevolking in Gelre

Tegen het eind van de 13^e eeuw stagneerde de toename van de bevolking in Gelre. In de periode 1315-1317 kwam het vooral door de grote Europese hongersnood. De grote pest in 1349 zorgde er ook voor dat de bevolking in Gelre duidelijk afnam. Ongeveer ¼ van de bevolking stierf.

In de 15^e eeuw kwam de ziekte alleen nog plaatselijk voor, maar de dodelijke ziektekiemen waren overal aanwezig. Altijd was er de kans dat ze pest opnieuw zou uitbreken. De pestepidemieën zorgden niet alleen voor een afname van de bevolking. Ze zorgden er ook voor dat jonge mensen eerder een bestaan op konden bouwen. Na de pestepidemieën werden land en boerderijen namelijk opnieuw vergeven.

De bevolkingsverliezen werden al snel ongedaan gemaakt door het hoge geboortecijfer. Dit hing er ook mee samen dat jonge mensen eerder dan verwacht in boerenhoeven konden gaan wonen. Een eigen hof of een economisch onafhankelijk bestaan was blijkbaar aanleiding tot het stichten van een eigen gezin.

Een groot gedeelte van de stedelingen, met name degenen die in typisch middelgrote steden woonden in Gelre, leefden van het werk in de landbouw. Grote delen van de plattelandsbevolking waren bovendien gedwongen om ook nog te werken in handwerk en nijverheid om in hun levensonderhoud te voorzien.

Tijdens de late middeleeuwen lijken de sociale tegenstellingen op het platteland te zijn verscherpt. Tegenover een brede onderlaag en kleine middenklasse stond een klein deel welgestelde boeren en edellieden. Ondanks dat er regionaal onderzoek is gedaan zijn er geen algemene uitspraken over de verdeling van vermogens binnen de plattelandsbevolking mogelijk.

Handel en nijverheid waren belangrijke factoren voor het hertogdom Gelre. Daartoe behoort met name de lakennijverheid in de omgeving van Goch en in de regio rond Venlo en Roermond. Hier kon de bevolking zonder eigen land gaan werken daardoor overleven.

Opkomst van de steden

Vanaf de 12^e eeuw veranderde de maatschappij door de opkomst van de steden. Deze steden ontstonden door de handel, daar ging het namelijk steeds beter mee. De kooplieden woonden met hun spullen het liefst op een veilige plaats, zodat hun spullen niet gestolen konden worden. Ze woonden dan graag bij een kasteel of een kerk. Juist op die plaatsen ontstonden er nieuwe steden, het werd steeds drukker en veel mensen gingen daar wonen. Er ontstond een dorp en dat groeide vaak uit tot een stad. In de steden ontstond er dus een hele nieuwe bevolkingsgroep van

handelaren en vrije burgers. In Gelre ontstond deze groep vooral in de grote steden, maar ook in wat kleinere plaatsen als Tiel, Zaltbommel en Harderwijk.

Bewoners van het platteland raakten steeds meer op de steden gericht. Ze verkochten daar hun groenten en vlees en kochten daar andere producten. De mensen die in de steden zelf woonden hadden vaste woonplaatsen waardoor ze beschermd werden tegen water en vijanden. Verder betaalden ze belasting, waarmee stadsmuren, openbare gebouwen en stenen huizen werden gebouwd.

De kerk was altijd nadrukkelijk aanwezig in de stad. Het stadsbeeld werd bepaald door vele kerken, maar de kerk speelde ook een grote rol in de zorg voor de armen. Naast kerken waren er namelijk ook kloosters, ziekenhuizen, scholen en universiteiten die door de kerk bestuurd werden.

Verder waren er veel rituelen die georganiseerd werden door het stadsbestuur of de kerk. Deze rituelen versterkten het eenheidsgevoel van de stad en het imago van het bestuur.

Voorbeelden van deze rituelen zijn optochten van geestelijken die de belangrijkste heilige gebruiksvoorwerpen toonden, en er werden meer 'volkse' feesten gevierd met bijvoorbeeld oudjaar.

De plattegrond van de stad en het aantal hectaren grond binnen de stadsmuren speelden een belangrijke rol voor het belang van steden. Ze vormden betere indicaties voor het bepalen van de grootte van een stad dan het inwoneraantal, dit komt doordat de inwoneraantallen vaak niet meer dan afgeleide schattingen waren. Bij die schattingen werd vaak uitgegaan van 4,5 persoon per huishouden.

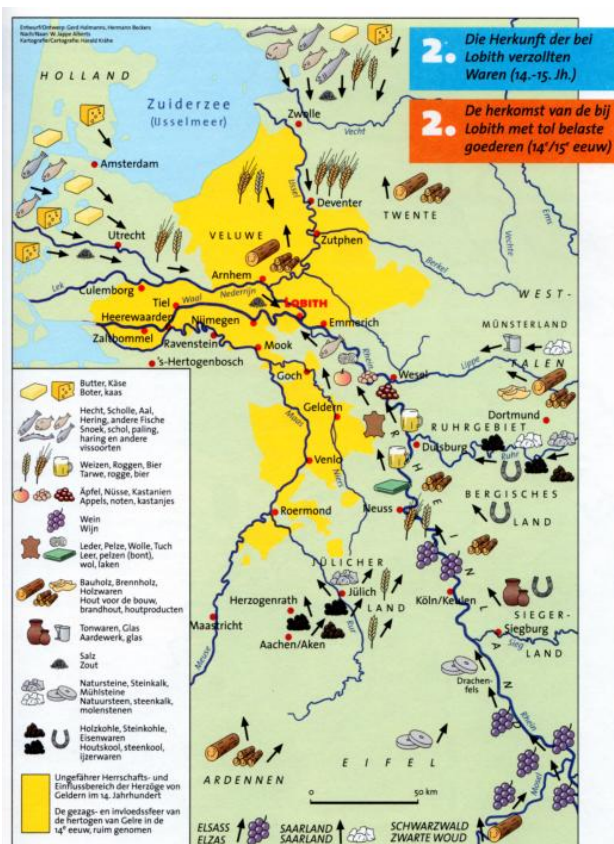
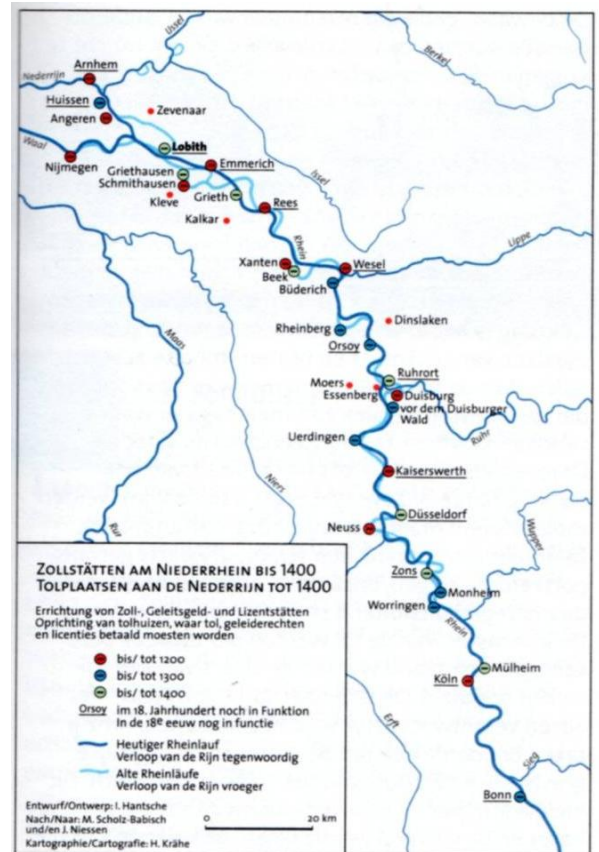
3.4 Handel en economie in Gelre

Inkomsten van de heren van Gelre

De Rijn was al lange tijd een van de belangrijkste rivieren voor de handel in West-Europa.

Al in de tijd van de Romeinen transporteerden de kooplieden hun waren over de Rijn. Ook in de middeleeuwen was de Rijn de belangrijkste scheepvaartroute. Aan de ene kant profiteerden de kooplieden en schippers van de toename van het handelsverkeer, maar aan de andere kant ook de vorsten, door wiens gebied de Rijn stroomde.

De inkomsten die door riviertolten werden verworven, werden aan de koning gegeven. Als leen werden tolrechten al snel aan de heersers van afzonderlijke territoria gegeven. Ook de graven van Gelre kwamen zo bijvoorbeeld in het bezit van de Rijntol bij Lobith. De tol bij Lobith was de belangrijkste van alle Gelderse

riviertolten. Tot 1473 was het tolhuis in Lobith in het bezit van de Gelderse graven en hertogen. Daarna schonk Karel de Stoute van Bourgondië deze bron van inkomsten aan de hertog van Kleef als beloning voor zijn militaire hulp tegen Gelre.

Op de Rijn waren er alleen al tussen Bonn en Bingen 25 tolplaatsen. Oorspronkelijk werden scheeps- en warentolten betaald op basis van geleverde prestaties in onder andere het onderhoud van de waterwegen en het bouwen van dammen.

Behalve deze belastingen moesten aan het eind van de 16^e eeuw in oorlogstijd vaak speciale heffingen betaald worden.

Ondanks het grote aantal tolplaatsen op de Rijn was er wel degelijk nog handel mogelijk. Dit toont aan dat de winst van de handelaren altijd nog de moeite waard geweest moet zijn.

De belangrijkste Gelderse riviertol, die in de Lobith, was ongeveer 44% van de totale inkomsten van de graven en hertogen van Gelre. Met het toenemende handelsverkeer kwam er ook via de overige Gelderse rivieren behoorlijk wat geld in de Gelderse staatskas. De belangrijkste goederen voor de handel waren wijn, zout, haring, rogge en aardewerk. De tollenaar van Lobith was niet alleen verantwoordelijk voor het tol heffen, maar hij moest ook de goederen in de buurt van het tolhuis besturen. Dit hield onder andere in: het verbouwen van rogge, tarwe, gerst en haver, de verkoop van de oogst, het innen van de tienden (heffingen voor de grondheer) en andere inkomsten van de Gelderse landsheer.

De ligging van de plekken met belangrijkste bronnen van inkomsten voor Gelre.

Directe belastingen

De directe belastingen ontstonden doordat domeinheren van de lieden op hun domeinen betalingen in natura of geld vroegen. Deze betalingen werden census genoemd. De domeinheren kregen niet alleen het census, maar later ook beden. Deze beden werden geheven over personen in plaats van goederen. Deze personen waren horigen van de domeinheer. Later, in de 14^e eeuw, werden deze beden niet meer geheven over specifieke groepen, de horigen, die in een persoonlijke relatie stonden met de graaf, maar werden over alle inwoners van het territorium geheven. Voor deze 'buitengewone beding' was echter wel toestemming nodig van de ridders en steden. Verder was de Gelderse hertog in de 14^e eeuw niet alleen meer de heer van een reeks domeinen, maar van een heel territorium. Hierdoor mocht hij ook belastingen vragen aan de mensen die buiten zijn domeinen leefden, maar wel binnen zijn territorium. Zijn machtsgebied was dus uitgebreid.

In 14^e en het begin van de 15^e eeuw maakten de graven en hertogen van Gelre nog maar weinig gebruik van de buitengewone beden, die dus golden voor alle inwoners van het territorium. Maar desondanks groeide de behoefte aan nieuwe inkomstbronnen waarmee de graven en hertogen het territoriale gezag konden uitbreiden. De graven en hertogen namen toevlucht tot leningen. Ook probeerden ze geld te innen door domeinen en ambten te verhuren. De leningen en het verhuur van domeinen en ambten waren echter allebei maar op korte termijn een oplossing voor de stijgende kosten van het landsbestuur. Pas toen hertog Karel van Gelre aan de macht kwam werden de buitengewone beden meer gebruikt. Onder druk van de Habsburgse dreiging lieten ze de buitengewone beden steeds meer terugkeren. In de vroegmoderne tijd groeide deze belasting uit tot het middelpunt van de Gelderse financiële organisatie.

4. Reflectie en taakverdeling

Roos (heeft deelvraag 3 en 4 gemaakt en verzorgd):

Een sterk punt van ons PWS was dat we wel redelijk snel een beeld hadden van wat we ongeveer wilden onderzoeken. We hebben wel nog een paar keer de tijd en het gebied dat we wilden onderzoeken moeten veranderen omdat het anders niet haalbaar was.

Verder ging het werken aan het begin erg goed. We hebben in de eerste PWS dagen in VWO 5 in juni veel algemene informatie opgezocht over ons onderwerp en al een groot deel van de deelvragen beantwoord.

Een zwak punt van ons PWS was de samenwerking. Zoals ik al zei, ging het aan het begin wel goed. We zochten alles samen op en we hadden veel informatie gevonden. Toen we na de zomervakantie weer begonnen met het PWS liep de samenwerking wat minder. Heleen had het gevoel dat zij veel initiatieven nam en we hebben daar ook over gepraat. We kwamen tot het besluit om ons PWS in twee stukken op te delen. We zouden allebei twee deelvragen doen en een eigen brochure met een route maken, terwijl eerst de bedoeling was om een folder te maken met één route. Toen we allebei een eigen onderdeel hadden ging het wel weer beter. Doordat we alles hadden verdeeld konden we meer zelf bepalen wat we wilden doen en waren we niet meer afhankelijk van elkaar. Uiteindelijk ben ik blij dat we het op deze manier opgelost hebben en ik vind dat we uiteindelijk toch nog tot een mooi resultaat zijn gekomen.

Heleen (heeft deelvraag 1 en 2 gemaakt en verzorgd):

Ik vind het profielwerkstuk dat Roos en ik hebben gedaan heel leerzaam en interessant. Het leukste aan het onderwerp is naar mijn mening de veelzijdigheid. We hebben bronnenonderzoek gedaan, maar er kwam nog veel meer bij kijken. Voor het maken van de brochure ben ik een paar keer met mijn ouders op stap gegaan. Ik heb foto's gemaakt en informatie gezocht, en daarbij met veel mensen met kennis over de Gelderse geschiedenis, gepraat. De bezienswaardigheden moesten afwisselend zijn, niet te ver uit elkaar liggen, langs een route liggen die mooi met de fiets de rijden was. Dat, en ook het in elkaar zetten van de brochure was nog een hele klus. Daarbij heb ik ook weer geleerd over opmaak van een folder en het schrijven van een tekst met tegelijkertijd inhoud en toegankelijkheid voor een groot publiek. Daarnaast was het vinden van sponsors minder gemakkelijk dan ik had gedacht. Ik heb veel horeca-gelegenheden langs de fietsroute een brief gestuurd, maar uiteindelijk wilden slechts drie bedrijven de samenwerking aangaan. De mensen die ik aan de telefoon kreeg vroegen vaak honderduit over de folder en niet alle vragen waren in een vroeg stadium gemakkelijk te beantwoorden. Ik heb dan ook in totaal ongeveer 84 uur werk besteed aan het werkstuk. Veel meer dus dan het verplicht aantal uren. Ik denk dat dit onder andere komt door de dagen rondrijden door Gelderland met mijn ouders en doordat het werk ook niet altijd even efficiënt verliep. Dit laatste is voor mij in vooral in de beginnende fase het geval geweest. Roos en ik begonnen samen met werken, maar ik had het gevoel dat we niet optimaal in staat waren om er het beste van te maken. Ik was steeds degene die met ideeën kwam en vond het lastig te peilen hoe Roos ergens tegenaan keek. Ik heb er een halfjaar mee gewacht totdat ik hier

iets over heb gezegd. Begin oktober hebben Roos en ik telefonisch contact gehad. Ik heb aangegeven dat ik de feedback en het aandeel van Roos te weinig vond. Ze heeft aangegeven het hiermee eens te zijn en dit te willen veranderen, maar er trad voor mijn gevoel nauwelijks verandering op. We zijn daarom in gesprek gegaan met onze profielwerkstukbegeleider, Loek Janssen, en hebben afgesproken beiden ons eigen gedeelte van de historische route te maken. Ik ben achteraf blij dat ik deze stap heb gezet, want het maakte het werken gemakkelijker. Ik vind het ook fijn dat we worden beoordeeld op ons eigen kunnen en de tijd en moeite die we er individueel in hebben gestoken. Hiervoor wil ik ook Loek Janssen bedanken. Hij had veel verstand van de geschiedenis van Gelderland waarmee hij ons kon helpen, maar kon ons ook goed verder helpen als de samenwerking niet helemaal soepel verliep.

Uiteindelijk ben ik wel heel tevreden met het eindresultaat van het werkstuk en de folder. Ik vind het heel leuk dat dit resultaat echt tastbaar is en dat we er ook iets mee kunnen, namelijk verspreiden over de VVV's in de regio. Het is een bijzonder idee dat mensen de door mij samengestelde route misschien wel gaan fietsen en informatie lezen die ze van tevoren nog niet wisten. Ik heb er dus zeker geen spijt van gehad dat ik hiervoor heb gekozen!

5. Slot

Ten eerste willen we onze profielwerkstukbegeleider Loek Janssen bedanken voor het de hulp bij het opstarten van ons onderzoek. Hij heeft ons goede ideeën gegeven waardoor we na een gesprek met hem steeds weer vooruit konden.

Daarnaast willen we ook Petra Thijssen van de Heemkundekring Malden bedanken voor de tijd en moeite die ze genomen heeft om ons verder te helpen. Op iedere vraag van ons had ze een antwoord of ze ging er naar op zoek.

Ten slotte wil Heleen haar ouders bedanken voor het mee werken met uitzetten van de route, het rondrijden, het navragen van informatie en het opstellen van mails aan bedrijven. Dit heeft haar heel erg geholpen.

6. Bronnen en literatuur

Heleen:

- De Bosatlas van de Geschiedenis van Nederland, 2011, Noordhoff Atlasproducties, blz. 70 - 253
- Kroniek van Nijmegen, door Jules Timmermans, 1946, uitgeverij Dekker & van de Vegt, blz. 53 - 77
- Het Rijk van Nijmegen: westelijk gedeelte, door G. Schulte, 1982, Staatsuitgeverij, blz. 22 - 80
- Rondom de slag op de Mookerheide, door Vereniging Numaga en het comité ter herdenking van de slag op de Mookerheide, 1974, drukkerij Gebroeders Janssen bv. Nijmegen
- Vesting 't Genneperhuys in eeuwenlange vrijheidstrijd, door Rien van den Brand en Theo Manders, 2002, binderij Callenbach bv. Nijkerk, blz. 35 – 103 en 230 – 261
- Natuurlijk verbonden, ter gelegenheid van 200 jaar gemeente Mook en Middelaar, door A.G.W.F. Smeijers, 2000, blz. 71
- 't Zwaantje en de Biesselt: een herberg en een buurtschap op de Mookerheide, door Frans van Kuppeveld, 2007, boekbinderij Abbingh Groningen, blz. 145 – 154
- Gelre: Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen, door Aart Noordzij, 2008, uitgeverij Verloren bv., blz. 30 – 64 en 128 – 150
- De hertog en zijn burchten: kastelen in de Gelderse geschiedenis tot 1543, door K.A. Kalkwiek, 1976, Europese bibliotheek, blz. 15 – 22
- De graven en hertogen van Gelre op reis (13de – 15de eeuw), door Prof. Dr. W. Jappe Alberts, 1984, De Bataafsche Leeuw, blz. 70 – 100
- http://www.bertkolkman.nl/schoemaker/gd_gelre.pdf
- <http://spannendegeschiedenis.nl/de-middeleeuwen>
- <http://www.kistetruil.nl/Basis.aspx?Tid=2&Sid=309&Hmi=309&Smi=0>
- <http://www.molendatabase.nl/nederland/molen.php?nummer=457>
- <http://www.museumhetpetershuis.nl/>
- <http://www.museumceuculum.nl/>

Roos:

- NOORDZIJ, A. (2008) Gelre, dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen. Leiden. Gelre 59
- BECKERS, H. (2002) Het hertogdom Gelre. Een grensoverschrijdend geschiedenisboek voor scholen, musea en archieven. Kleve. B.o.s.s Druck und Medien GmbH.
- STINNER, J. en TEKATH K-H (2003) Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel. Utrecht. Matrijs.
- DERWIG, J. (2004) De Nederlandse kastelengids. Toth Bussum
- [http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Kasteel Blankenburg \(Beuningen\)](http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Kasteel_Blankenburg_(Beuningen))
- [http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Oud Burgeren Gasthuis](http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Oud_Burgeren_Gasthuis)
- [http://www.kastelenbeeldbank.nl/themas/Grote-Reeks/arts/bundel%20NKS%20-%205%20-%20Rob%20G%20\(Hatert\).pdf](http://www.kastelenbeeldbank.nl/themas/Grote-Reeks/arts/bundel%20NKS%20-%205%20-%20Rob%20G%20(Hatert).pdf)
- <http://www.cubra.nl/bomen/boomvandeweek/overasseltkoortsboom/overasseltkoortsboom.htm>
- <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/603>
- http://www.grave.nl/internet/monumenten_258/item/kerk-protestantse-gemeente-bagijnenstraat-grave-rm_971.html
- <http://www.protestantsekerkgrave.nl/index.php/geschiedenis>
- <http://www.toerismegrave.nl/index.php?pid=8>
- http://www.grave.nl/internet/monumenten_258/item/het-arsenaal-st-elisabethstraat-grave-rm_2327.html
- <http://www.bommeltje.nl/website/vestingstad-grave/het-kasteel-van-grave/>
- <http://www.wijchen.nl/op-bezoek/aanraders/Kastelen>
- <http://www.museumwijchen.nl/nl/het-museum/geschiedenis-kasteel/>
- <http://www.absolutefacts.nl/kastelen/data/hernen.htm>
- <http://spannendegeschiedenis.nl/de-middeleeuwen/hernen-kasteel-hernen>
- <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/81>
- <http://spannendegeschiedenis.nl/de-middeleeuwen/ewijk-slot-doddendaal>
- [http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Slot Doddendaal \(Ewijk\)](http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Slot_Doddendaal_(Ewijk))
- <http://www.museumkennis.nl/lp.rmo/museumkennis/i000392.html>
- <http://spannendegeschiedenis.nl/de-middeleeuwen>
- <http://www.schooltv.nl/vroegerenzo/?nr=2502505&item=2503309>
- [http://www.noorderwind.org/Artikel%3ADe middeleeuwse stad en het boerenleven](http://www.noorderwind.org/Artikel%3ADe_middeleeuwse_stad_en_het_boerenleven)

7. Bijlagen

7.1 Bijlage 1: overzicht van de bestuurders van Gelre:

Van 1085 – 1129: Gerard I van Wassenberg (1060 – 1129) was eerst graaf van Wassenberg. Vanaf 1096 werd hij ook graaf in Gelre, hij was een machtig man. Over zijn eerste huwelijk is niets bekend, zijn tweede huwelijk was met Clementia van Gleiberg.

Van 1129 – 1131: Graaf Gerard II van Wassenberg (1090 – 1131) had een huwelijk met Ermgard van Zutphen, de erfdochter van grote gebieden. De familie Wassenberg kwam zo in het bezit van graafschap Zutphen en buitenposten in Friesland en Duitsland.

Van 1131 tot 1182: Graaf Hendrik I van Gelre (1117 – 1182) had een huwelijk met Agnes van Arnstein.

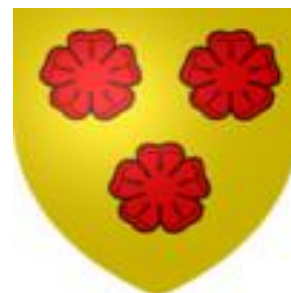
Van 1182 – 1207: Graaf Otto I van Gelre (1150 – 1207) had een huwelijk met Richarda van Beieren. Hij wordt de eerste graaf van Zutphen en Gelre genoemd, en verleende stadsrechten aan Zutphen.

Van 1207 – 1229: Graaf Gerard III van Gelre (1185 – 1229) had een huwelijk met Margaretha van Brabant. Hij verleent stadsrechten aan Roermond, tol van handel via rivieren wordt de belangrijkste inkomstenbron van de graven.

Van 1229 – 1271: Graaf Otto II (1215 – 1271) met Margaretha van Kleef (huwelijk van 1240 – 1251) en Philipina van Dammartin uit het geslacht van Simpol, St. Pol aan de grenzen van Artesië (huwelijk van 1253 - ?). Nijmegen komt in zijn bezit en hij verleent vele steden stadsrechten.

Van 1271 – 1318: Graaf Reinald (1255 – 1326) met Irmgard van Limburg (huwelijk van 1273 – 1283) en Margaretha van Vlaanderen (huwelijk van 1282 – 1321)

Van 1318 – 1343: Graaf Reinald II (1295 – 1343) met Sophia van Berthout (huwelijk van 1319 – 1329) en Eleonora van Engeland (huwelijk van 1332 – 1355). Toen zijn vader krankzinnig werd vanaf 1318 regeerde hij over Gelre. Vanaf 1339 werd hij hertog, want Gelre werd door de keizer tot hertogdom uitgeroepen.

Op de afbeelding hierboven is het wapen te zien van de familie Wassenberg tot Reinald I.

Vóór 1339

Na 1339

Hiernaast zie je de wapens van Gelre vanaf graaf Reinald II. Het verschil tussen de twee wapens is dat de leeuw op het wapen in de tijd dat Gelre een graafschap was geen kroon draagt en die van het hertogdom wel. De betekenis hiervan is dat de hertog van Gelre een hogere positie heeft en meer bevoegdheden, zoals het slaan van een munt of het beginnen van een oorlog. Het kroontje wijst op deze belangrijkere positie.

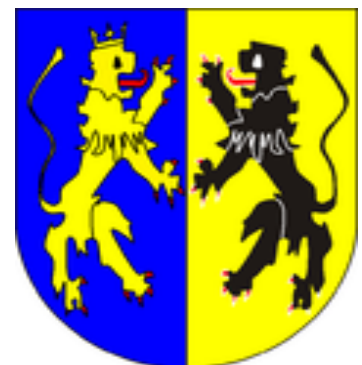
Van 1343 – 1361: Hertog Reinald III (1333 – 1371) met Maria van Brabant (huwelijk van 1347 – 1371). In 1361 werd hij afgezet en opgevolgd door zijn broer Eduard, die ook hertog van Gelre wilde zijn. De strijd tussen de twee broers wordt ook wel de Gelderse Broederstrijd genoemd. Eduard zette Reinoud op het kasteel Nijenbeek aan de IJssel gevangen. In 1371 stierf Eduard. Reinoud regeerde een korte periode, en hij stierf nog dat zelfde jaar.

Van 1361 – 1371: Hertog Eduard (1336 – 1371), hij zette zijn broer gevangen en regeerde Gelre daarna tien jaar. Na zijn dood en de dood van zijn broer stierf het Wassenbergse geslacht uit. Reinoud had wel een bastaardzoon, Jan van Hattem, maar die had geen recht op het erven van het hertogdom.

Van 1371 – 1402: Hertog Willem van Gulik (1355 – 1402), hij was de zoon van een halfzus van hertogen Reinald en Eduard. Hij had een huwelijk met Catharina van Beieren-Holland (1379 – 1400). In 1400 verwierf hij Cuijk. Hij was vanaf 1393 ook hertog van Gulik.

Van 1402 – 1423: Hertog Reinald van Gulik (1365 – 1423), hij was de broer van de kinderloos overleden hertog Willem van Gulik.

Wapen van Gelre na 1402. Er werd in 1402 een verbond gesloten tussen het hertogdom Gelre en hertogdom Gulik. Daarom werden de wapens van de hertog van Gelre, de gele leeuw met de blauwe achtergrond, samengevoegd met die van de hertog van Gulik, de zwarte leeuw met de gele achtergrond. Ook nadat de Gelre niet meer in bezit was van de familie van Gulik bleef dit wapen bestaan tot het ophouden van het hertogdom Gelre met de invasie van de Fransen.

Van 1423 – 1465: Hertog Arnold van Egmont (1410 – 1473), hij was de achterneef van Willem van Gulik en werd door de Staten van Gelre tot hertog benoemd. Koning Sigismund was het echter niet met deze keuze eens en beleende Adolf van Gulik het hertogdom. Hierop volgde een oorlog tussen

Arnold en Adolf. Arnold won met de hulp van de Bourgondische hertog, Filips de Goede. Na een periode van zes jaar oorlog, vanaf 1465, werd Arnold in 1471 weer hertog. Hij benoemde de opvolger van Filips, Karel de Stoute, tot zijn opvolger.

Van 1473 – 1477: Hertog Karel de Stoute van Bourgondië (1433 – 1477) kreeg Gelre. Gelre was vanaf nu onder Franse heerschappij. Hij beschikte ook over andere gebieden in Nederland. Met zijn dood was Gelre niet meer onder invloed van Frankrijk.

Van 1492 – 1538: Hertog Karel van Egmond. Tijdens zijn regeerperiode werden de Spanjaarden een bedreiging voor Gelre. Karel streed samen met ridder Maarten van Rossum tegen hen in de Gelderse oorlogen. Ze wisten het een tijd vol te houden maar na de dood van Karel kwam er al snel een einde aan de zelfstandigheid van Gelre.

Van 1538 – 1543: Hertog Willen van Kleef. Bij het tractaat van Venlo in 1543 werd hij door keizer Karel gedwongen Gelre af te staan. De opstand tegen de Spanjaarden werd voortgezet. Hieruit vloeide de Tachtigjarige Oorlog voort.

Van 1543 – 1558: Keizer Karel V (1500 – 1558) was de keizer van een enorm rijk, het Heilig Roomse Rijk, waartoe de Nederlanden. Hij was tevens de Spaanse koning. Tijdens zijn regeerperiode werd de basis gelegd voor de moderne eenheidsstaat. De overgang van de Middeleeuwen naar de Moderne Tijd vindt plaats. Tijdens zijn bestuurperiode en die van zijn opvolgers bood Gelre, onder leiding van de familie van Nassau, weerstand.

Van 1558 – 1564: Keizer Ferdinand I (1503 – 1564) van het Heilig Roomse Rijk.

Van 1564 – 1576: Keizer Maximiliaan (1527 – 1576) van het Heilig Roomse Rijk. In 1568 begon de Tachtigjarige Oorlog, een opstand van de Staatsen (onder leiding van familie van Nassau) tegen de Spanjaarden.

Van 1576 – 1612: Keizer Rudolf II (1552 – 1612) van het Heilig Roomse Rijk, hij riep Praag uit tot hoofdstad.

Van 1612 – 1619: Keizer Matthis (1557 – 1619) van het Heilig Roomse Rijk.

Van 1619 – 1637: Keizer Ferdinand II (1578 – 1637) van het Heilig Roomse rijk.

Van 1637 – 1657: Keizer Ferdinand III (1608 – 1657) van het Heilig Roomse rijk. In 1648 eindigde de Tachtigjarige Oorlog. Het katholieke Overkwartier werd bij het Spaanse Rijk gevoegd en de drie Nederkwartieren vormden de provincie Gelderland. Zij gingen uitmaken van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en leverden dus een deel van hun soevereine macht in.